

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA HOLLANDALILAR*

Dr. A. A. KAMPMAN

Yakın ve Orta Doğu Hollanda Enstitüsü Müdürü

Giriş: Bundan 21 yıl önce 25 yaşında bir genç olarak ilk defa memleketinizi ziyaret ettim. O zaman, Bizans imparatorlarının Osmanlı sultanlarının hüküm sürdükleri ve Avrupa'nın, Asya'nın, Afrika'nın büyük parçalarını idare edip medeniyetlerini yaymakta merkez olarak kullandıkları İstanbul'un güzelliklerine hayran kalmıştım. Bizans İmparatorluğu'nun geleneklerini, biraz değişik bir şekilde olmak üzere, 1453 Mayısında Kostantiniye'ye yerleşmiş olan Osmanoğlu hanedanının sultanları devam ettirdiler. Bununla beraber, şehir kozmopolit karakterini, Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki aracılık rolünü, bir yandan Yakın Doğu, Arabistan ve Hint, öte yandan Batı Avrupa ile Venedik cumhuriyeti arasındaki ekonomik münasebetlerde önemli yerini muhafaza ediyordu.

Daha 1937 de, Küçük Asya'nın ilk ve orta çağlarıyla daha yeni zamanlardaki tarihi ile canlı surette ilgili idim. 1937 de yapmış olduğum ziyaret beni modern Türkiye Cumhuriyeti ile temas ettirdi. Böylece, Türk bilginlerinin arkeoloji ve tarih ilimleri sahasındaki ilmi başarılarını ve memleketinizin bu ilimleri nasıl desteklediğini ve teşvik ettiğini çok takdir etmeye başladım. Büyük devlet reisiniz Cumhuriyetinizin kurucusu Kemal Atatürk, bütün servetini vasiyetnamesiyle Türk Tarih Kurumu'na bağışlamakla, böylece tarih araştırmalarını daimî olarak teşvik etmekle, bunun belîğ bir tercümanı olmuştur. Büyük devlet reisinizle 1937 deki konuşmamı hâlâ hatırlarım: Hollandalıların Türkiye'de oynamış oldukları rolden Osmanlı devleti zamanında her iki memleket arasındaki siyasî ve ekonomik münasebetlerden konuşmuştuk. Bana öyle geliyor ki, bu küçük konferansımın başlığını seçerken, 21 yıl önce vuku bulmuş olan bu konuşmanın hâtırası bana tesir etmiştir. "Osmanlı devletinde Hollan-

* Bu konferans 17 Kasım 1958'de T. T. Kurumu adına Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde verilmiştir.

dalılar” başlığı, sizin memleketinizle, bizim memleketimizin tarihleri arasındaki münasebeti ifade etmektedir.

Haçlılar ve Hollandalı tüccarlar: Hollanda ile Yakın Doğu arasındaki münasebetler eskidir ve tâ Hollandalı haçlıların Godefroy de Bouillon’un kumandasında Kudüs’ün zabtına iştirak ettikleri zamana kadar geri gider (1099). Cermen İmparatoru Friedrich Barbarossa’nın 1189 da tertip ettiği üçüncü Haçlı seferleri sırasında, Doğunun tarihinde ilk defa zuhur eden üç Felemenkli gurubu şunlardır: Loren’ler, Flaman’lar ve Friz’liler. XII. yüzyılın başlarında Haçlı devletlerinin kurulmasından sonra, Hıristiyan fatihler Yakın Doğunun hayatına intibak etmiş; yerli kadınlarla evlenmiş ve Lâtin kırallıklarını kendi vatanları saymışlardır.

Haçlı seferleri sırasında birtakım Felemenkli prensler Yakın Doğu’ya gitmişlerdir. Bu münasebetle, en dikkate değer olay, Mısır’da Dımyat’a karşı girişilen haçlı seferidir. Buna, Hollanda kontu I. Giyom, bir Felemenk donanmasının başında iştirak etmiştir (1219). Şövalyelerin karargâhının sukutu ve Sultan Baybars tarafından işgali (31 Mart 1271) Doğuda şövalyelerin hükümranlığına son vermiştir. Lusinyan’lar hanedanının sönmesinden sonra (1191—1489) Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Kıbrıs kırallığı, 1571’e kadar tutunabilmiş, 1453 de İstanbul’un fethi ile yüksek bir noktasına erişen Osmanlı yükselmesi ile, Batının Yakın Doğu üzerine siyasî nüfuzu yüzyıllarca ortadan kalkmıştır. Vakıa, XV. hattâ XVI. yüzyıllarda, kaybolmuş olan nüfuzu yeniden kazanmak için teşebbüslerde bulunulmuştu; fakat bütün bu teşebbüsler akim kalmıya mahkûm idiler ve Batı hacıları, Yavuz Sultan Selim’in 1517—1520 yılları sırasında, onlara Filistin’de kutsal yerleri ziyaret etmelerine müsaade etmiş olmalarından ötürü memnun idiler.

Haçlı seferleri yeni bir çağın sembolüdür; bu çağ seyahatleri teşvik etmiş, Batılı Avrupalıların coğrafi ufkunu genişletmiş ve onları yeni yeni hareketlere sevk etmiştir. Arapların ileri coğrafyasını tanıma sayesinde, daha pratik haritalar yapmayı öğreniyorlardı; bilhassa tarih ve coğrafya üzerine eserler yazılmaya başlandı. Her ne kadar Hollanda’da coğrafya ile kartografya, ancak imparator V. Karl’ın (1515—1555) saltanatında gelişmiş ise de, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bütün Okyanuslara yayılmış olan Hollandalılardır ki, Yakın Doğu, yani Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bilgilerin artmasına çok yardım etmişlerdir.

Birleşik Felemenk cumhuriyeti: 1588 den itibaren kuvvetle gelişen Birleşik Felemenk cumhuriyetinde, ticarî menfaatler, umumî meclisi oldukça erken bir tarihte Babıâli ile diplomatik münasebetler kurmaya sevketmiştir. Aynı menfaatler, Felenmek Hint kumpanyasını İran Şahı ile temas ettirmiş ve Hollanda cumhuriyetinde o zaman yeni kurulmuş olan Üniversitelerde, Doğu dilleri ve bilhassa, İbranî, Arapça ve Türkçe profesörlüklerinin kurulmasını zaruri kılmıştır. Sultanla dostane münasebetler idame etmek de pek önemli idi; çünkü Osmanlı devleti, 1517 den sonra Beyrut-Şam ve Halep-İstanbul ticaret yollarını ele geçirmişti. Bundan başka, Macar kralı II. Layoş'un Mohaç muharebesinde hezimetinden (1526) sonra, Tuna ovası Viyana'yı 1529 da ilk defa kuşatan fakat alamıyan Türklere açılmıştı. Venedik Cumhuriyeti 1520 de bir elçilik heyeti gönderdi; 1535 de Fransa kralı I. Fransuva Kanunî Süleyman'la askerî bir ittifak akdetti; öte yandan İngiltere kraliçesi Elizabeth, Babıâli ile bir ticaret anlaşması akdetmiye muvaffak oldu.

Buzbecq'in diplomatik misyonu: Hollandalı Ogier Ghislain de Busbecq'in —ki, İmparator Ferdinand'ın emriyle Kanunî Süleyman'ın (1520—1566) sarayında 8 sene, Sultanın Avusturya ülkelerine yeniden saldırmasına mâni olmak için, bulunmuştu— diplomatik misyonu, Felemenk'le Türkiye arasında ilk kültür münasebetleri kurmuştur: Memleketlerimiz arasındaki dört yüz yıllık kültür münasebetlerinin ilk adımlarını, kudreti, o zamanlar pek mamur olan Felemenk eyâletlerine dayanan Habsburg hanedanının dirayetli hizmetkârı Busbecq, Türkiye'den bir dostuna yazdığı 4 mektupta, İstanbul ile Ankara'da ikameti ile Osmanlı devleti içinde yaptığı seyahatleri tasvir etmiştir; bu seyahatname, Osmanlı devletini, siyasî kudretinin bu kültür gelişmesinin en yüksek noktasında göstermektedir. Bu esprili, evrensel ilgili ve bilhassa Osmanlı devletinde folklor'u, bitkileri ve sair ahvali müşahede kabiliyetine sahip bir adamın hikâyesidir. Kayser Augustus'un yaptığı işlerin Yunanca ve Lâtince hikâyesi olan Monumentum Ancyranum'dan yaptığı kopye, bu antik yazıtlar üzerine verdiği bilgiler, arkeoloji için çok önemlidir. De Busbecq, Ankara'da bulunduğu Yunanca ve Lâtince yazıtların önemini anlamış ve bunları kopye ettirmiştir. Onun eski el yazmaları ile de ilgisi vardı. Bunlardan 240 tanesini getirmiştir; bunlar arasında bugün Viyana'da bulunan Dioskorid'lerin meşhur ve el yazması —Materia Medica— da vardır. Ayrıca eski sikkeler ve antik anıt-

larla da ilgilenmiştir. Üstelik Biyologdu ve Hollandalılar, lâlenin, leylakın ve “acore”nin memlekete getirilmesini ona borçludurlar. İmparator Ferdinand tarafından, ancak 1582 de, yani 8 yıl barışı muhafazaya muvaffak olduktan sonra, geri çağırılmıştır. Orta çağ hacılarında tenkitçi zihniyet henüz pek gelişmemiş iken, Busbecq’in mektupları, XVI.yüzyılda Batı Avrupalılarının Yakın Doğu’nun arkeolojisi ile coğrafyasına ilgilenmeye başladıklarını göstermektedir. Bu, bizim İspanya’ya karşı 80 yıllık savaşımızın birinci yarısında Filistin’e gitmiş olan Hollandalıların takip ettikleri yollardan da anlaşılmaktadır. Bu ilgi bir de Doğu dilleri alanındaki ilmî verimlilikle kendini göstermektedir. Bu verimliliği ise, Hollanda ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yavaş yavaş teşekkül eden ekonomik münasebetler kuvvetle teşvik ediyordu.

Cornelis Haga misyonu: Felemenk nazırı Johan von Oldenbarneveldt (“landsadvocaat”) ın ricası üzerine, Rotterdam civarında Schiedam’da doğmuş olan M. Cornelis Haga, Felemenk Genel Meclisi tarafından, özel bir anlaşma (Cumhuriyetin tüccarları için himaye ve özel imtiyazlar, elde etmek) maksadiyle, 1611 de İstanbul’a gönderilmiştir. Bundan önce Felemenk tacirleri Fransa kiralı IV. Henri ile İngiltere kraliçesi Elizabeth tarafından himaye edilirdi. Kendinden sonra gelen birçok Hollandalı gibi bu iktidarlı diplomat Babıâli’nin havasını gayet iyi seziyordu; nitekim gelişinden birkaç ay sonra, Hollanda tacirlerine imtiyazlar bağışlayan ve Felemenk Cumhuriyetinin Genel Meclisine —İngiliz ve Fransız elçilerinin engel olmak için kurdukları tuzaklara rağmen— başlıca limanlarda konsolosluklar açmak salâhiyetini veren bir ticaret anlaşmasını imza etmeğe muvaffak oldu. İstanbul’daki uzun ikametinin (1612—1639) sonucu olarak M. Haga Hollanda’nın ekonomik menfaatlerini dikkate değer bir şekilde geliştirmiştir. O, diplomatik faaliyeti, ekonomik nüfuzun teşvikini ve kültür münasebetlerini mezc ve terkip ediyordu. Sultan IV. Murad’ın (1623—1640) onun fikirlerine değer verdiği ve Hıristiyanların ve en başta Protestanların her türlü imtiyazlar elde ettiği malûmdur.

XVII. yüzyılda şarkiyat etüdlerinin merkezi olarak Felemenk: Şüphesiz, bu resmî münasebetlerin kurulması, Hollanda üniversitelerinde Arap ve Türk dillerinin tetkikini canlandırmıştır. Bunun sonucu olarak da Leyden Üniversitesi Yönetim Kurulu, Arap ve Türk dilleri için bir kürsü kurulmasını karar altına almıştır. Ticaret

münasebetlerinin gelişmesi için, ayrıca da tıp ve matematik ilimlerinin etüdü için bu dillerin bilgisinin önemli olacağı düşünülüyordu. Arabist ve Türkolog Thomas Erpenius (1584—1624) ve Jacobus Golius (1596—1667), Leyden Üniversitesinde bu dillerin etüdünü meşhur kılmışlardır. Golius, Arap doğu âlemi ile Osmanlı İmparatorluğu'nu, kendi şahsî tecrübesiyle tanıyordu; Fas'ı da biliyordu ve XVII. yüzyılın yirmi yıllarında Suriye ile Türkiye'de seyahat etti. Bu seyahatler sırasında Halep konsolosu Cornelis Paouw ile İstanbul'daki elçi Haga tarafından kabul ve misafir edildi. Hollanda'ya dönüşünde bugün Leyden Üniversitesi kitaplığında bulunan önemli bir el yazması koleksiyonunu getirdi. Bu koleksiyon, Leyden Üniversitesinin pek ünlü doğu elyazmaları koleksiyonunun temelini teşkil etmiştir. Golius'un seyahatinin sonucu da, talebelerinin, bilgilerini genişletmek maksadı ile doğuya ve İstanbul'a gitmesi olmuştur. Golius, talebelerini durmadan bu seyahatleri yapmaya teşvik ederdi; ve bunu gerçekleştirmek için Hollandalı tüccarların yardımına başvururdu; bunlar ise, —sonuçların ispat etmiş olduğu gibi—, onun bu isteğine müspet mukabelede bulunmaya tamamen hazır idiler. Yüksek idarecilerimizin, arapça ve türkçe tahsilinin ancak üniversitelerde yapılabilir olduğuna kani olmuş olmaları dikkate değer. Bu dillerin bilgisi, cumhuriyetle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasî münasebetler bakımından çok önemli olduğu kabul edilirdi; fakat bu düşünceden, o sırada, doğu etüdüleri enstitüleri kurmak sonucu hiçbir zaman çıkarılmamıştır.

Levinus Warner (1619—1665): Leyden'deki müsteşriklerin şöhreti öyle idi ki, birçok İskandinav, Alman, İsviçreli ve Fransız, bu şehirde doğu dillerindeki bilgilerini tekemmül ettirmişlerdir. Levinus Warner, Hollanda ile Osmanlı devleti arasındaki münasebetlerde büyük bir rol oynamıştır. Golius'un talebesi sıfatıyla 1654 de İstanbul'a gitmiş ve 1657 de burada Babıâli nezdinde siyasî temsilci olmuştur. 1665 de vuku bulan vakitsiz ölümünde anlaşılmıştır ki, Leyden Üniversitesi onun için pek aziz idi. Onun bu üniversiteye vasiyetnamesi ile hibe ettiği kütüphanesi ile elyazmalarının tam koleksiyonu onun bugüne kadarki şöhretinin temelidir ve onun sayesinde Leyden'de Doğu Etüdüleri öyle bir koleksiyona —Legatum Warnerianum'a— sahip olmuştur ki, bu hazinenin zenginlikleri bugüne kadar henüz tam olarak sömürülmüş değildir.

Warner'den sonra Türkiye'de Hollandalılar: Lahey'de Felemenk hükûmetinin arşivinde bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetlerimizle ilgili olan belgeler çok sayıdadır. İzmir Hollanda konsolosluğunun arşivi ancak 1686 yılında başlar, çünkü daha eski belgeler, bir yer sarsıntısı sonunda kaybolmuştur. İstanbul'da Hollanda elçiliğinin arşivi, M. Hage'nin 1612 de İstanbul'a gelmesi ile başlar. İzmir'de Hoche pied ailesinin oldukça geniş olan evrak hazinesinin 1922 de İzmir'in büyük yangınında yok olmuş olması, esefe şayan- dır. Warner'in ölümünden sonra Justinus Colyer Babîâli nezdinde temsilci tâyin olunmuş; Jacob van Dan İzmir konsolosu olmuştur. 1688 den sonraki bilgilerimizin çoğunu, Daniel Jan de Hoche pied'ye borçluyuz. Türk İmparatorluğundaki hayat bu zatın o kadar çok hoşuna gitmiştir ki, 1688 de konsolos tâyininden, hayatının sonuna kadar doğuda kalmıştır. Kendisi, Hollandalı ticaret aristokrasisinin başında yer almak için bütün lüzumlu meziyetlere sahipti. Çok sayıda olan mektupları, onu, birçok şeylere canlı bir ilgi duyan, mahallî geniş münasebetler idame eden, genel meclisi önemli siyasi olaylardan muntazaman haberdar eden bir insan olarak göstermek- tedir. Temsilci Justinus Colyer 1682 de ölmüş ve oğlu Jacobus Colyer onun yerine geçmiştir. De Hoche pied, genç Colyer'in kız kardeşi ile evlenmiş, ve işte bu enişte ile kayın birader en az 35 yıl süresince, Hollanda'nın İstanbul ile İzmir'deki mevkiini tâyin etmiştir; öyle ki, 1688 ile 1725 arasındaki devrenin adı Colyer—De Hoche pied devresidir. Bu sıralarda, yani aynı zamanda İngiltere kiralı olan Oranj-Nassau hanedanından III. Giyom'un zamanında, Felemenk Cumhuriyeti, Batı Avrupa'da kudretinin en yüksek noktasına vardı. Cumhuriyetimizin genel meclisinin resmî temsilcilerinin mevki son derece önemli idi. Onun için, bu enişte ile kayın biraderin Lahey'de hükûmete yazdıkları mektuplar, bizim doğu ile, Balkanlar ve Doğu Akdeniz ülkeleri ile olan siyasi münasebetlerimiz bakımından çok ilgi çekicidirler. Bunlar da Büyük Petro'nun çarlık Rusyası'nın yükselmesini, İsveç kiralı XII. Şarl'ın şahsiyetini, Alman İmparatorluğunun çok lehine olarak Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa son veren Karlofça andlaşmasını (1699) ve Pasarofça andlaşmasının (1718) imzalanmasını görüyoruz. Bu savaşların Viyana'nın 1683 de netice- siz ikinci muhasarasının birer sonucu olduğu, malûmunuzdur.

İstanbul'daki Hollanda temsilcisi, İmparatorla Sultan arasında Karlofça barış müzakerelerinde aracılık rolü oynamıştır. İmparator

onun müdahalesini o derece takdir etmiştir ki, kendisine kontluk pâyesi vermiştir. 1704 de konsolos De Hochepped Macaristan baronu olmuş; öte yandan İmparatoriçe Maria Theresia, ailesine kontluk ünvanını bağışlamıştır. Pasarofça andlaşması münasebetiyle Cumhuriyet Genel Meclisi, Padişaha samimi tebriklerini göndermiştir. Bu belgenin aslını size göstermek, benim için büyük bir zevktir. Bundan başka, bilhassa Elçi Cornelis Calkoen'in zamanında, cumhuriyetimizin genel meclisi, veziriâzamla da doğrudan doğruya müzakerelere girişmiştir, çünkü, veziriâzamin bir çok meselelerde kesin bir rol oynadığını biliyordu. Pasarofça barışından sonra Türkler artık daha müsait ticaret şartları bahşetmeğe meyilli değildiler. Böylece, 1725 de Lahey'de Jacobus Colyer'in ölümünden sonra, Babiâli'ye iktidarlı bir genç diplomatın gönderilmesine karar verildi; ünlü bir belediye başkan ve üyeleri ailesinden gelen, Cornelis Calkoen adlı bu genç diplomat, ona bağlanan bütün ümitleri gerçekleştirmiş ve bizim İstanbul'da en dirayetli diplomatımız olmuştur; bu konferansın sonunda kendisi hakkında bir şey daha anlatacağım.

Cumhuriyetin, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilgisi: 1700 yılı civarında, cumhuriyet, yakın doğuya ve padişahın imparatorluğuna karşı canlı bir ilgi duymuştur. Bu olay, birçok kimsenin kaleme aldığı çok sayıdaki yayımlar ile, bu gibi kitapların yine çok sayıdaki yeni baskılarında görünmektedir. En önemli eserler, ingilizceye, fransızcaya ve almancaya çevriliyordu. Osmanlı devletine olan bu ilgi, Doğu ve İran'la olan ekonomik münasebetler dolayısıyla de besleniyordu; bunun bir temeli, protestanlığın (Reform'un) zuhurundan beri kutsal tarih hakkındaki bilginin genişlemesi idi ve yüzyıldan uzun bir zamandan beri Felemenk üniversitelerinde okutulan doğu dillerinde destek buluyordu. Bu, ayrıca dikkate değer bir olaydır, çünkü o zamanlarda hiyeroglif metinlerinin, çivi yazısının okunması, arkeoloji seferlerinin verdiği parlak sonuçlar gibi bugün mevcut uyarıcı unsurlar henüz yoktu. 1650 ile 1750 arasında Hollanda'da nefis bir tarzda basılmış birtakım kitaplar çıkmıştır; bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun liman ve sair şehirlerini ziyaret etmiş olan Hollandalıların seyahat yollarını tasvir etmektedirler. Öte yandan, bazı yabancı yazarların seyahatnameleri de Hollandacaya çevrilmiştir.

Kronolojik sırada bildirilen bilhassa şu zatlardır ki, Yakın Doğuya olan ilgiyi canlandırmışlardır: Birincisi, Olfert Dappert (1636—1689) dir; Amsterdamlı bir hekim olan bu zat, Yakın Doğu ile dünyanın

başka bölümleri hakkında tafsilâtlı bilgiler veren birçok kitaplar kaleme almış, Herodotos'un tasvirinden ilham alarak, Babil şehri ile Babil kulesinin, çok dikkate değer birer rökonstitüsyonunu yapmıştır. Bundan sonra, Cornelis de Bruyn (1652—1719) gelir. Dünya seyyahı ve ressam olan bu zat, Batı Asya'da, Filistin'de, Mısır'da, İran'da uzun süren seyahatlar yapmıştır. Bu seyahatler ve İstanbul, Kudüs, Palmyra, Halep, İzmir ve Persepolis hakkında yaptığı nefis resimler, Felemenk cumhuriyetinde yakın doğunun daha iyi tanınmasına önemli ölçüde yardım etmiştir. İsminin ayrıca anılması gereken üçüncü şahıs, Adrianus Recland (1676—1718) dır. Onun başarıları, en ziyade kutsal kitapla ilgili antik çağ ile Filistin'in topografyası alanlarındadır; fakat Utrecht Üniversitesi profesörü sıfatıyla, Arap ve İran dillerinin etüdü ve İslâm tetkiklerinde hizmeti olmuştur.

Cornelis de Bruyn: Cornelis de Bruyn'ın o derece dikkate değer bir şahsiyeti vardır ki ve zamanının Osmanlı devleti ile İstanbullu'nun bilgisine o kadar yardımcı olmuştur ki, onun hakkında bir şey anlatmak isterim: O, Yakın Doğu'ya iki seyahat yapmıştır. 1674 den 1693 e kadar İtalya'yı, Türkiye'yi, Mısır'ı, Filistin'i, Suriye'yi, Lübnan'ı, Kıbrıs adasını ve Yunan adalarını ziyaret etmiştir. İlk eserinde, Palmyra harabelerinin gayet güzel bir manzarasını da yayımlamıştır; işte bu resim, hemen hemen unutulmuş olan bu harabe şehri Batı Avrupa'ya daha iyi tanıtan ilk plânşlardan biridir. Palmyra'nın İngiliz mimari Wood tarafından yapılan güzel resimleri, ancak 60 yıl sonra yayımlanmıştır. 1698 de yayımlanan ilk kitap, 200 gravür resmi ihtiva etmekte olup Amstardam'da basılmıştır. İstanbul Hollanda Enstitüsü çok az zaman evvel bu eserlerin bir nüshasını satın almıştır. Bundaki nefis Kudüs, Halep ve İstanbul panoramaları çok meşhurdurlar, çünkü bunlar yayımlanmış olan ilk doğru nisbetli panoramalardır ve dakiklikleri sayesinde, bu yerlerin o zamanki hallerinin bilgisi hakkındaki ilk kaynaklardan sayılabilirler. İstanbul panoramasının uzunluğu 2 metreye yakındır. Ressam, bu plânşların tamamlanmasına kim bilir ne kadar zaman hasretmiştir?

İkinci seyahatinde de Bruyn ilkin Rusya'yı ziyaret etmiş; Çar Büyük Petro'nun iyi bir dostu olmuş ve onun birçok portresini yapmıştır. Sonra İran'ı ve Hind'i ziyaret edip 1701—1708 yıllarında gittiği yoldan Hollanda'ya dönmüştür. Bu seyahatin en tanınmış noktası, Persepolis harabelerine olan ziyaretidir: Burada 10 hafta

kalmıştır. Seyahatinden sonra, Moskof diyarına, İran'a ve Hind'e seyahat diye adlandırdığı yeni bir kitap yazmıştır; bu eser onu, bilhassa, Ahimaniş'lerin İran İmparatorluğu'nun başkentinin harabelerine dair 22 nefis plânşından ötürü, meşhur kılmıştır. Persepolis'in muhteşem panoramaları, arkeoloji bakımından halen çok önemlidir. Bruyn'in resimlerini, 1930 ile 1939 yılları arasında Persepolis'de kazılar yapmış olan Şikago Oriental Institute kazı heyetinin fotoğrafleri ile karşılaştırsak hemen görürüz ki, de Bruyn mükemmel çalışmıştır.

İstanbul'da elçi Cornelis Calkoen (1726-1743): Bu konferansımı, memleketimizin Cumhuriyet devrinde Babıâli nezdindeki en büyük diplomatik şahsiyetiyle bitirmek istiyorum. Bu zat, Amsterdam'ın itibarlı bir ailesinin çocuğu olan Cornelis Calkoen'dir. Uzun tecrübesi ve güzel kabiliyetleri sayesinde, memleketimizin Babıâli nezdindeki durumunu, kritik zamanlarda büyük başarı ile müdafaa etmeğe elverişli idi. Utrecht barışından sonra (1713) Hollanda'nın rolü pek küçük idi; şu var ki cumhuriyet bütün önemli diplomatik hareketlerde angaje idi; fakat bu, büyük bir kudretin sonucu olmaktan ziyade bir gelenekten ibaretti. Yalnız İstanbul'da elçi Calkoen Hollanda'nın nüfuzunu muhafaza edebiliyordu. İstanbul'a 1726 da, yani sultan için çok felâketli olan Pasarofça andlaşmasından sekiz yıl sonra gelmiş olan Calkoen, başka memleketlerin elçilerine karşı otoritesini kuvvetle hissettirmekte idi. Yalnız Lahey'de ve Amsterdam'da hükûmetle değil, fakat Petersburg'da, Viyana'da, Ratisbonne'de, Venedik'te ve Paris'teki Felemenk elçileriyle sıkı bir muhaberesi vardır. Böylece, Avrupa'da ve Yakın Doğuda olup bitenlerden tam olarak ve çok kere meslekdaşlarından daha iyi bir şekilde haberdardı.

Birkaç yıldır bu diplomatın arşivini sınıflandırmak ve yayımlamak işine memurum; Calkoen arşivi halen Lahey'de Baron Calkoen'in malıdır. Bir müddet sonra, tarihî bakımdan, bilhassa Türk tarihi bakımından önemi besbelli olan bazı bölümlerini yayımlamayı umuyorum. Bu yayımdan önce onun hakkında uzun uzadıya bilgi vermek istemem; fakat şu kadarını söyleyebilirim ki, Elçi Calkoen'in şahsî meziyetleri, 20 yıl müddetle onu, Hollanda Cumhuriyetinin menfaat ve nüfuz alanını çok aşan bir nüfuza sahip kılmıştır. O, XVIII. yüzyılda Türkiye, İstanbul ve civarı hakkında bilgimizin fazlaşmasına, resamlara ve özellikle Jean-Baptiste Vanmour'a

siparişler vermek suretiyle çok yardım eden büyük bir asîlzade olmuştur.

Vanmour'un tabloları, İstanbul Enstitümüzün 13 Mart 1958 de açılması töreni münasebetiyle İstanbul yayımları serimizin üçüncü cildinde yayımlanmıştır.

Arşivlerde görüyoruz ki, elçi, şifreli mektuplarla, Büyük Petro'nun ölümünden sonra devleti idare eden Çariçelerin sarayındaki entrikalardan haberdar idi. Bunlar da İngiliz ve Fransız elçilerinin Hollanda Cumhuriyetinin siyaseti aleyhindeki entrikalarına şahit oluyoruz; Calkoen'in bu elçilerden hesap sorduğunu ve Sultanın hükûmetinin bir dostu olan Calkoen'in, Belgrad barışında (1739), Alman İmparatoru VI. Karl'ın Balkanlardaki nüfuzunu azaltan müsait şartlar elde etmek için son derece gayret ettiğini görüyoruz. Bir tablo ile bir tasvir, İstanbul'a gelince padişahın onu nasıl huzura kabul ettiğini doğru olarak gösteriyor. Bu arşivde, veziriâzâmın, Osmanlı resmî tahrirat dilinde yazılmış birçok yazıları, orjinal olarak mevcuttur. Felemenk hükûmetinin arşivindeki belgelerin yayımlanması, şimdi 1759 yılına kadar ilerlemiştir. Calkoen arşivi, hiç şüphe yok ki, bu tarihten önceki devir hakkında yeni görüşler verecek ve belki bazı diplomatik teşebbüsleri başka bir ışık altında gösterecektir.

1713 de imzalanan Utrecht barışından sonra, memleketimizin siyaset ve askerlik bakımından gerilemesi, Yakın Doğu'ya olan ilgiyi yavaş yavaş azaltmıştır. XVIII. yüzyılda Albert Schulten, Leyden Üniversitesinde Şarkiyat geleneğini devam ettirmektedir; fakat onun ve talebelerinin etüdlere, zengin burjuva tarafından XVII. yüzyılda olduğu kadar müsait karşılanmamıştır. Bu zamanlarda Yakın Doğu'ya olan ilginin mihrerini ekonomik saikler teşkil ediyordu. Hollanda'da Yakın Doğu'ya ilgi bundan sonra ancak hiyeroglif metinleriyle Babil çivi yazısının okunmasından sonra yeniden gelişmiştir. İşte bu zaman Leyden'de, Londra, Paris, Berlin koleksiyonlarının dışında Batı Avrupa koleksiyonlarının en büyüğü olan Mısır antikileri koleksiyonu teşekkül etmiştir. 1850 den sonra, Şarkiyat ilmi, yeni alanlar açmış, Şarkiyat lengüistiki üzerinde durmuş ve ifade ve düşüncede sadeliğe gayret etmiştir ki, bu sadelik Leyden Üniversitesinde Şarkiyat etüdlere temsilcilerinin birçoğunu iyice karakterlendirmektedir.

Hollanda'da Yakın Doğu'ya karşı ilgi, çok eskidir; bir yandan tarihî geleneğe dayanmaktadır; öte yandan da, doğu tarih ve medeniyetinin incelenmesi sayesinde daima yeni yeni ilhamlar almaktadır.

Bu ilgi, memleketimizde Şarkiyat Enstitümüz Ex Oriente Lux'ün üyelerinin çok olmasında (3000) bir de Leyden'deki Hollanda Yakın Doğu Enstitüsünün hızlı gelişmesi ile en son zamanda İstanbul'da yeni tarih ve arkeoloji enstitümüzün açılmasında kendini göstermektedir. Hollanda'nın 1815 den sonra ticaret menfaatleri her ne kadar başka bir karakter arzutmekte ise de, Babıâli ile ve Kemalist devrimden sonra yeni Türkiye ile münasebetler, İstanbul ve Ankara'daki elçilerin gayretleri sayesinde devam ettirilebilmiştir. Arap, Türk ve İran dillerinin Hollanda Üniversitelerinde tetkiki, gelecekte kuvvetle hızlandırılacaktır.

Kültür ve ilim münasebetlerini Türk üniversite ve bilginleri ile gelecekte devam ettirmek, Felemenk ilminin yalnızca kesin azmi değildir, aynı zamanda da Hollanda bu münasebetleri, profesör mübadelesi ve memleketimize gelip Hollanda'nın Türk milletine gösterdiği daimî sempati ve ilgiye şahit olmaları için genç Türk ilim adamlarına etüd bursları ile canlandırmak arzusundadır.
